

ARSINOE II, REGINĂ A THRACIEI ȘI EGIPTULUI

*Teodora-Daniela Moț**

* Universitatea București, Facultatea de Istorie; teodora_tm@yahoo.com

Abstract. Arsinoe II, queen of Thrace and Egypt was the daughter of the founder of Egypt's Macedonian dynasty, Ptolemy I Soter, Arsinoe played a determining role in the power politics that shaped the western portions of the empire that had been divided among the generals of Alexander the Great and also in the spread of Egyptian religious cults in the Black Sea region. At age 16 her father married her to Lysimachus, the ruler of Thrace, Asia Minor and Macedonia, by whom she had three sons.

Not content with symbolic honors, Arsinoe planned to secure her sons inheritance at the expense of Lysimachus' children by earlier marriages. Together with her step brother, Ptolemy Keraunos, she accused Agathocles, the oldest son of Lysimachus and heir of his throne, of plotting to murder his father and convinced the old king to execute him (282 BC). Within a year the political counteraction from this scandal led directly to Lysimachus' death and Seleucus' conquest of his kingdom.

Though Arsinoe was not defeated. Not only she found refuge with her brother, Ptolemy II, but she convinced him to divorce his wife who was her dead husband's daughter, also named Arsinoe, and make her his life partner and co-ruler. This is how it began the tradition in the house of Ptolemy of marriages between sibling co-rulers which lasted till the end of the dynasty. But despite of all Arsinoe's arrangements, it was not her children but the son of her disgraced rival who inherited the throne of Egypt.

Keywords: Black Sea, religious cults, Arsinoe, Lysimachus, Ptolemy.

Alexandru Macedon a cucerit Egiptul în 332–331 îHr. Deoarece nu a apucat să-și desemneze un succesor, în momentul când a murit în Babilon în 323 îHr., cei opt principali generali ai săi au căzut de acord pentru divizarea Imperiului între ei, fiecare urmând să guverneze asupra teritoriului care urma să îi revină¹. Ptolemeu, fiul lui Lagos, unul dintre cei mai de încredere generali ai lui Alexandru, a fost numit la moartea acestuia satrap al Egiptului. La începutul toamnei anului 305 îHr a făcut din Egipt o monarhie ereditară, proclamându-se rege, urmând ca în noiembrie să ia titlatura de faraon, fiind totodată supranumit *Soter (Salvatorul)* de către cei din Rhodos, în favoarea cărora a intervenit atunci când au fost asediați îndelung de Demetrios I, fiul lui Antigonos I Monophtalmos, și fondând în acest fel dinastia Lagidă, care va governa asupra Egiptului vreme de 300 de ani. Această perioadă se va încheia o dată cu cucerirea romană a Egiptului din anul 30 îHr și moartea Cleopatrei VII Thea Philo-

¹ Chamoux, 1993, p. 43-46.

pator, ultima suverană a Egiptului².

Arsinoe II s-a născut în anul 316 îHr, fiind unica fiică a lui Ptolemeu I Soter și a celei de-a patra soții a acestuia, Berenice I, cuplu zeificat începând cu anul 215/214 îHr, în timpul lui Ptolemeu IV Philopator. La vârsta de 15 sau 16 ani Arsinoe a fost trimisă în Balcani pentru a se căsători cu Lysimachus, un alt fost general al lui Alexandru Macedon, care stăpânea asupra Thraciei, Macedoniei și Asiei Mici, care mai fusese însurat încă de cel puțin două ori și era destul de în vârstă pentru a-i fi tată, având la acel moment aproximativ 45–55 de ani. Lysimachus, foarte îndrăgostit de noua sa soție, a redenumit Efes-ul după aceasta cedându-i de asemenea așezări de la Marea Neagră, precum și Cassandreia, un oraș din nordul Greciei. Se presupune că Arsinoe i-ar fi dăruit lui Lysimachus trei fii: Ptolemeu, Filip și Lysimachus³.

În anul 284 îHr o gravă problemă s-a ivit în dinastia ptolemeică în momentul în care Ptolemeu I Soter l-a desemnat ca succesor pe Ptolemeu II Philadelphus, născut în urma căsătoriei cu Berenice I, iar nu pe Ptolemeu Keraunos, fiul său mai vârstnic din căsătoria cu Eurydice I, fiica lui Antipatros. Astfel, Ptolemeu Keraunos a părăsit Egiptul și s-a instalat la curtea lui Lysimachus⁴. Arsinoe, uneltind de ceva timp înlăturarea fiului vârstnic al lui Lysimachos, Agathocles, de la moștenirea tronului în favoarea propriilor copii, s-a aliat cu fratele său vitreg și l-au convins pe vârstnicul rege al Thraciei și Macedoniei de existența unui complot care viza asasinarea acestuia și preluarea puterii de către Agathocles. În acest fel și-a determinat soțul să-l execute pe Agathocles, eliminându-și astfel principalul adversar. Această crimă însă le-a dejucat planurile Arsinoei și lui Ptolemeu Keraunos, fiind puși față în față cu o mare revoltă a populației și a armatei. Lysandra I, nevasta lui Agathocles și sora lui Ptolemeu Keraunos și a Arsinoei II, s-a refugiat în Asia cu întregul ei anturaj, la curtea lui Seleucos I Nikator. În 282 îHr, Ptolemeu Keraunos l-a determinat pe Seleucos I să-i declare război lui Lysimachus. Seleucos se temea la rândul său de ambițiile lui Lysimachus, acest conducător care ocupase Macedonia cu titlul de rege din 286 îHr și formase o alianță împreună cu Ptolemeu I. Astfel, satrapul Babiloniei a invadat Asia Mică, obținând și sprijinul lui Philetairos, guvernatorul Pergamon-ului (282–263 îHr) și fondatorul dinastiei Atalizilor⁵.

Lysimachus a fost înfrânt de către Seleucos I Nikator, pierzându-și viața în bătălia de la Couroupedion, în Lydia, în februarie 281 îHr. Seleucos I, dorind să-și extindă dominația și asupra Thraciei și Macedoniei, a traversat Hellespont-ul, însă în septembrie 280 îHr a fost asasinat în apropiere de Lysimacheia, în Chersonessul thracic, de către Ptolemeu Keraunos, care și-a atribuit titlul de Rege al Macedoniei (281–279 îHr), după căsătoria cu Arsinoe II. Acesta, în 280 îHr, îi va asasina pe doi dintre fiii Arsinoei cu Lysimachus, urmând a se alia cu Pyrrhos, regele Epirului căruia i-a dat una dintre fiicele sale drept soție. În timpul acesta, Arsinoe a reușit să fugă împreună cu fiul său mai vârstnic, Ptolemeu, și s-a refugiat la Samothrace, încercând să recăș-

² Bingen, 2007, p. 67-73.

³ Donnelly Carney, 2013, p. 38-59.

⁴ Will, 2003, p. 97-101.

⁵ *Ibidem*, p. 101-105.

tige tronul Macedoniei pentru fiul său, fără însă a reuși⁶. Având în vedere acestea, cei doi s-au imbarcat spre Egipt, unde domnea celălalt frate al Arsinoei, Ptolemeu al II-lea. Acesta era însurat cu o fiică a lui Lysimachus, care se numea tot Arsinoe. Nu a durat mult până Arsinoe II a uneltit îndepărtarea rivalei sale. Deși Arsinoe I era mama celor trei copii ai lui Ptolemeu II, Arsinoe II l-a convins pe acesta de existența unui complot pus la cale de soția sa care viza îndepărtarea de pe tron și uciderea acestuia, intrigă în urma căreia Arsinoe I a fost găsită vinovată și exilată la Coptos, în Egiptul de Sus, dispărând astfel pentru totdeauna din istorie⁷. Așadar, calea spre tronul Egiptului îi era deschisă Arsinoei II. În acest timp, Ptolemeu Keraunos nu s-a putut bucura de o domnie îndelungată în Macedonia, pierzându-și viața încercând să înăbușe o invazie a celților conduși de Brennus⁸.

În timpul iernii 276/275 îHr Arsinoe II va celebra mariajul cu fratele său, Ptolemeu, inaugurând astfel tradiția dinastică a lagizilor de a se căsători cu rude pe care să le asocieze la domnie, tradiție care va dăinui până la cucerirea și anexarea Egiptului de către romani în anul 30 îHr. Nu s-au păstrat documente asupra impresiei pe care a făcut-o acest eveniment în rândul egiptenilor, având în vedere că a fost cumva reînviat obiceiul faraonic de a se realiza mariaje între frați, aceștia fiind identificați cu cuplul Isis–Osiris. În schimb greco-macedonenii au fost contrariați, considerând această uniune un incest. Pentru a se justifica în fața celor din urmă, cei doi suverani l-au delegat pe marele poet al curții, Theocritus, să realizeze o lucrare în care să explice de ce căsătoria între frați nu era nicidecum un incest, ci o modalitate prin care aceștia se puteau identifica cu cuplul Zeus–Hera pentru a le obține sprijinul și a binecuvânta uniunea. Opinia elenilor nu s-a modificat însă prea mult, declanșându-se numeroase revolte care au fost înăbușite cu cruzime de către suverani⁹. Toate acestea având în vedere că la Atena, spre exemplu, și probabil în întreaga Grecie și în zona balcanică, erau permise căsătoriile între frații vitregi, dar numai dacă aveau același tată, în situația contrară, cum era cazul lui Ptolemeu cu Arsinoe II, care aveau și același tată, pe Ptolemeu I Soter și aceeași mamă, Berenice I, fiind total interzise și pedepsite prin lege ca incesturi. Această căsătorie a lui Ptolemeu II i-a adus acestuia și epitetul de *Philadelphus* (*Cel care își iubește sora*)¹⁰.

Devenind regină a Egiptului, Arsinoe II s-a bucurat de o mare influență la curtea lagidă, ceea ce a contribuit la prosperitatea țării și la expansiunea teritorială a puterii ptolemeice în afara teritoriilor pe care deja le deținea. Pe monede va figura reprezentată ca un faraon de sex feminin, după canonul egiptean. De asemenea mai va beneficia de titulatura de “*Suverană a celor Două Țări, cea care îl bucură pe rege și pe care Zeii o iubesc, Fiică a lui Amon, Păstrătoare a Diademelor, care își iubește fratele, cea care încântă inima Zeiței Maat, și pe care toți zeii o iubesc*”¹¹. Această

⁶ Lévêque, 2003, p. 112-118.

⁷ Bouché-Leclercq, 1906, p. 31-49.

⁸ Will, 2003, p. 106-107.

⁹ Beate, 1982, p. 11-16.

¹⁰ Müller, 2009, p. 148-150.

¹¹ Olivier, Lorber, 2013, p. 49-150.

titulatură s-a păstrat și după moartea reginei, fiind identificată cu Isis, soră și soție a zeilor. Arsinoe II a fost încorporată în cultul dinastic împreună cu Ptolemeu II în 272/271 îHr ca *Theoi Adelphoi*. A murit subit, potrivit unei stele ridicată de Ptolemeu II, în timpul unei luni noi, în luna lui Pachon, în cel de-al cinsprezecelea an de domnie al acestuia. Au existat numeroase dezbateri între cercetători privind felul în care data ar putea fi concordată calendarului modern, cele mai multe estimări înclinând către luna iunie sau iulie dintre anii 271–268 îHr, alții plasând tragicul eveniment în anul 270 îHr. Încă din timpul vieții, Arsinoe II a fost divinizată ca Afrodita Zepheritis, șapte orașe purtându-i numele. Poetul Calimah de Cyrene (circa 305–240 îHr) a deplâns moartea reginei într-una din faimoasele sale elegii¹².

Arsinoe II nu a avut niciun copil cu Ptolemeu II Philadelphus. Ca o ironie a istoriei, în ciuda tuturor intrigilor și uneltirilor acesteia, tronul Egiptului a fost moștenit de Ptolemeu III Evergetul, fiul rivalei pe care a alungat-o în dizgrație, cu toate că în 267 îHr fiul ei și al lui Lysimah, Ptolemeu Nios, a fost numit coregent. Imediat după moarte, cultul Arsinoei II a fost instaurat la Alexandria, dedicându-i-se un altar în cadrul unui templu, Arsinoeionul. Octadrahme de aur, emise în numele ei, au continuat să circule pentru mai mult de un secol de la moartea Arsinoei II. Ptolemeu II Philadelphus a continuat să o citeze în decretele imperiale până către sfârșitul domniei când, Al-Fayum, o provincie aflată la sud-vest de Cairo, a fost redenumită în cinstea fostei regine, luând numele de *provincia Arsinoită*¹³. Mii de ani după dispariția acesteia încă se găsesc imagini ale Arsinoei II. Astfel, numai Metropolitan Museum din New York conservă două reprezentări ale acesteia: o statuie și un bust. Statuia este făcută din calcar și cel mai probabil a fost realizată post mortem¹⁴. Bustul se presupune că ar fi fost creat între 278–270 îHr, la începutul dinastiei ptolemeice. Tot din calcar, a fost lucrat într-un stil strâns înrudit cu cel al dinastiei XXX, ultima perioadă tradițională a domniei faraonilor¹⁵.

În iunie 2010, a fost descoperită într-un zid din Israel, la Tell Kedesh, în apropiere de granița cu Liban, o monedă cu imaginea reginei Arsinoe II. Tehnic, aceasta este o octadrahmă, numită de asemenea și *mnaieion*, echivalentul a 100 drahme de argint. Potrivit lui Donald T. Ariel, directorul Departamentului de Numismatică al Autorității Israeliene pentru Antichități, moneda a fost emisă în Alexandria, în 191 îHr, de către Ptolemeu V Ephiaphanes, soața acestuia, Cleopatra I, fiind, de asemenea, una dintre cele mai influente femei din istoria ptolemeică și prima regină regent din istoria Egiptului lagid. Aversul monedei o înfățișează pe Arsinoe II Philadelphus, pe revers figurând două cornuri ale abundenței suprapuse, încadrate de modele vegetale¹⁶.

După moartea reginei Arsinoe II, cultul acesteia va începe să se răspândească în posesiunile lagide, în directă relație cu interesul acestora pentru Marea Neagră și

¹² Caneva, 2013, p. 280-316.

¹³ Nilsson, 2012, p. 43-58.

¹⁴ <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/20.2.21> (accesat 8.08.2015).

¹⁵ <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/38.10> (accesat 8.08.2015).

¹⁶ http://artdaily.com/index.asp?int_sec=2&int_new=39906#.VhUhAm6LWal (accesat 10.08.2015).

cu luptele pentru putere care se derulau în această regiune și care îi implicau în același timp pe seleucizi, ptolemei și anumite orașe grecești pontice. Atunci când Antiochos II, aliat cu cetățile grecești de pe malul stâng al Pontului, a asediat Byzantion-ul, cetatea a primit ajutorul surorii sale megariene Heracleea (40 de triere) și al lui Ptolemeu II Philadelphus, căruia îi fusese dedicat un templu la Byzantion unde era onorat ca o divinitate. Regele le-a dăruit locuitorilor acestei cetăți bani, cereale, arme, precum și un teritoriu al Asiei. În același timp Heracleea de asemenea a beneficiat de donații de grâu din partea Lagizilor. În această confruntare dintre diadohi, ca și în multe alte situații, cetățile de la Marea Neagră nu au reprezentat decât pionii pe marea tablă a istoriei elenistice. Cu toate acestea, ea va deschide Pontul Lagizilor, expediția navei amiral Isis a flotei egiptene trebuie să fie pusă, fără urmă de îndoială, în raport cu asediul Byzantion-ului de către Antiochos II din 254 îHr, fapt care nu va rămâne fără consecințe atât pe plan cultural, dar și militar, prin recrutarea de soldați pontici în armata egipteană¹⁷.

În ceea ce privește cultul Arsinoei II, a fost unul dintre puținele care s-au păstrat și s-au extins în întreaga lume elenistică, aflându-se în strânsă legătură cu schimbările de pe scena politică, dar mergând mai departe decât simplele acte de diplomație interstatală sau servituțile închinat conducătorilor. Acesta dezvăluie o victorioasă fuziune realizată între politicile cultice de la curtea lagidă și zelul religios popular¹⁸. Spre exemplu, în timp ce nesiariusul Hermias a fondat un festival oficial la Delos intitulat *Philadelphia*, în cadrul căruia cultul Arsinoei a fost alăturat celui al lui Apollo, Artemis și Leto, venerarea reginei în cadru privat poate fi dedusă din inscripțiile de pe platourile votive, micile altare și uneltele cultice găsite în Egipt, Cipru sau insulele egeene¹⁹.

Un corpus de papirusuri din secolul III îHr, majoritatea fiind cuprinse în arhiva lui Zenon, oferă informații asupra unui festival, *Arsinoeia*, celebrat la Alexandria, iar un fragment din lucrarea lui Satyrus din Callatis, *Περὶ χαρακτήρων*, citează textul unei *lex sacra* privitoare la o procesiune pentru Arsinoe Philadelphos unde locuitorii erau invitați să își pregătească, să decoreze altarele proprii și să aducă ofrande pe străzi în timpul desfășurării paradei²⁰. Se presupune că festivalul nu era celebrat doar în capitală, ci și în teritoriile care se aflau sub stăpânirea sau influența lagidă. Cu toate acestea, cele două texte încă reprezintă subiecte de controversă, analiză și dezbateri în rândurile specialiștilor.

Organizarea religioasă a cultului dinastic reprezenta o altă trăsătură a complexului mecanism pe care îl reprezentau dinastia și puterea lagidă. Din această perspectivă, cultul închinat reginei Arsinoe II permite abordarea rolului jucat de divinizarea conducătorilor în crearea unei elite greco-macedonene a Imperiului Ptolemeic, dar la fel de bine și în modelarea unor relații diplomatice între aristocrația egipteană și noii conducători. Din moment ce preoții din Alexandria care se ocupau de cultul

¹⁷ Avram, 2003, p. 1181-1213.

¹⁸ Aneziri, 2005, p. 219-233.

¹⁹ Fraser, 1972, p. 216-218.

²⁰ Perpillou-Thomas, 1993, p. 155-158.

dinastic erau eponimi, informațiile oferite de papirusurile scrise în limba greacă ori folosind scrierea demotică, care s-au mai păstrat până în zilele noastre, furnizează o listă precisă a tuturor acestor sacerdoți pentru secolul III îHr. Administrarea cultului alexandrin al suveranilor se pare că era direct corelat cu curtea lagidă, grupul favoriților regelui, mareșali și alți demnitari. Astfel, primul preot al cultului lui Alexandru Macedon, celebrat sub Ptolemeu I Soter, a fost Menelaos, fratele regelui. După includerea celor doi *Theoi Adelphoi* în cadrul cultului suveranilor, întâietatea a preluat-o Kallikrates din Samos, amiralul flotei sub Ptolemeu II Philadelphos, care a fost însărcinat să pună bazele templului Arsinoei II, lângă Canope, la Capul Zephyrion. Existența unei strânse legături între cultul dinastic și elite a fost confirmată și de un recensământ al preoților alexandrini, realizat în secolul III îHr, în care figurează nume ca cele ale atenianului Glaukon, al cărui frate a fost inițiatorul decretului care a dat startul războiului Chremonidian, sau Sosibios, puternicul și influentul ministru al lui Ptolemeu IV Philopator²¹.

Bazându-se mai puțin, sau chiar deloc, pe criteriile geografice, demnitarii sacri și secolari din vremea ptolemeilor provenind de pe întreaga întindere a Regatului, numirea în funcția de preot eponim depindea de cele mai multe ori de gradul de apropiere al diferitelor persoane și de relațiile stabilite cu curtea lagidă. În unele cazuri este posibilă trasarea unui întreg arbore genealogic al unei anumite familii prin urmărirea rețelei complexe de legături religioase, diplomatice și economice care legau societatea alexandrină cu periferiile regatului prin activitățile întreprinse de anumiți oficiali, cum a fost, spre exemplu Aetos, fiul lui Appolonios. Începând cu anii '60 ai celui de-al III-lea secol îHr și până în secolul II îHr, papirusurile găsite dezvăluie existența a trei membri ai aceleiași familii din Pamphilia care au devenit preoți eponimi în Alexandria, deținând în același timp poziții de conducere importante și în regiunea de origine, dar și în Egipt²². Un cetățean din Aspensos, Aetos, figurează, prin 260 îHr, ca guvernator ptolemeic al Ciliciei, unde pune bazele orașului Arsinoe²³. Pierderea Ciliciei și a Pamphiliiei în favoarea seleucizilor, ca o consecință a celui de al Doilea Război Sirian, trebuie să fi provocat un anumit conflict între interesele economice ale lui Aetos în patria sa și fidelitatea față de egipteni. Încadrându-se în acest context, faptul că Aetos apare ca deținând funcția de preot al cultului lui Alexandru și al celor doi *Theoi Adelphoi* în anii 253/252 îHr, nu poate fi decât o confirmare a loialității acestuia față de ptolemei, dar și un semn al unui rol politic al rangului de sacerdot, care era acordat unui demnitar important pentru a-i menține fidelitatea față de curtea egipteană în timpul unei perioade dificile²⁴. După ce Ptolemeu al III-lea Evergetul a recucerit regiunea în 246 îHr, Thraseas, fiul lui Aetos, va moșteni funcția și prerogativele tatălui său, fiindu-i acordată cetățenia onorifică în Atena și Alexandria. În cursul următoarei generații familia se va diviza. Astfel, Aetos, fiul lui Aetos, probabil nepotul lui Thraseas, va figura ca strateg al nomei Arsinoite în 202 îHr și preot eponim în

²¹ Clarysse, Van der Veken, 1983, p. 3-53.

²² Cohen, 1995, p. 363-365.

²³ Sosin, 1997, p. 141-146.

²⁴ Clarysse, Van der Veken, 1983, p. 8.

Alexandria în 197/196 îHr²⁵. De cealaltă parte, linia majoră a familiei va trece, cu Ptolemeu, fiul lui Thrasesas, de partea lui Antiochos III, după cucerirea de către selecucizi a teritoriilor Koile Syria și Palestina în 202 îHr.

Purtând numele de *kanēphoroi*, preoții alexandrini, care se ocupau cu organizarea cultului Arsinoei Philadelphus, făceau parte dintr-un grup social de elită a cărui statut era încă neclar în timpul celui de-al III-lea secol îHr, însă care, încă de la începutul secolului II îHr, va deveni o aristocrație cu un statut bine definit, cu funcții interne clare și titulaturi specifice²⁶. Ba mai mult, odată cu introducerea cultului dinastic al împărătesei Berenike Euergetis, prin 244/243 îHr, se pare că a fost instituit și un *cursus honorum*, prin care preoteasa cultului lui Berenike, după încheierea funcției anuale, urma să dețină anul următor demnitatea de preoteasă a cultului Arsinoei Philadelphus²⁷. Cu toate acestea, nu numai preoții eponimi din capitală contribuiau la promovarea și administrarea cultului imperial. În Hermoupolis Magna, din noma Hermopolită, a fost închinat un templu doric către *Theoi Euergetai* și către *Theoi Adelphoi*. Inscripția de pe arhitravă aparține unor soldați staționați în regiune, confirmând ceea ce de mult timp era cunoscut pentru regiunea egeeană și bazinul Mării Negre, și anume, faptul că garnizoanele și cleruhii au jucat un rol pronunțat în răspândirea cultelor conducătorilor, acesta fiind și un indice semnificativ al loialității și respectului manifestat de aceștia față de suverani²⁸.

Noi dovezi ale continuității celebrării cultului reginei Arsinoe II Philadelphus continuă să apară pe măsura trecerii timpului fiind evidențiate prin prisma izvoarelor arheologice și epigrafice. Numeroase plăci de altar închinat acestei regine zeificate au fost găsite nu numai în Egipt, dar și la Delos, Paros, Ios, Amorgos, Thera, Milet, Samos, Caunus, Eretria, Cipru, Samothrace. Se presupune că din zona egeeană cultul Arsinoei II s-ar fi răspândit și la Marea Neagră, neexistând însă dovezi concludente pentru această afirmație, fiind identificată de cele mai multe ori cu Afrodita Euploia Zephyritis, ca protectoare a marinarilor, militarilor, dar și a călătorilor și negustorilor. Mulți cercetători afirmă că instituirea acestui cult a reprezentat un act de natură politică care declara marea ca mediu al dominației ptolemeice. Plasarea reginei Arsinoei II pe același nivel cu Afrodita, chiar fuzionarea cu aceasta, implica venerarea atât a dinastiei ptolemeice, cât și a zeiței pentru a asigura protecția și siguranța pe mare²⁹.

În ceea ce privește Egiptul, s-au găsit circa 44 de locații în care se celebra cultul Arsinoei II Philadelphus, inaugurat de obicei prin numirea unui preot și instalarea unei statui cultice a împărătesei, *synnaos thea*³⁰. La Memphis inscripțiile funereare ale preoților de rang înalt au făcut posibilă reconstituirea numelor și genealogiei a cel puțin trei sacerdoți ai Arsinoei, pe o perioadă de aproximativ două secole. Toți aceștia proveneau din doar două familii aristocratice, care și-au lăsat prin testament

²⁵ Rowlandson, 2007, p. 37-39.

²⁶ Strootman, 2014, p. 177-180.

²⁷ Clarysse, Van der Veken, 1983, p. 3, 17.

²⁸ Chaniotis, Ducrey, 2002, p. 104-111.

²⁹ Buraselis, Stefanou, Thompson, 2013, p. 118-119.

³⁰ Quaegebeur, 1998, p. 74-77.

funcțiile de-a lungul generațiilor³¹. Descoperirile din Memphis corespund în linii mari cu cele din Teba, unde monumentele funerare ale familiei de preoți indică o relație strânsă între elita locală și curtea alexandrină, încă de pe la mijlocul secolului III îHr³².

Faptul că succesul cultelor închinat reginelor ptolomeice în templele egiptene și în teritoriile aflate sub protecția acestora a reprezentat mai mult decât o simplă adaptare trecătoare la cererile conducătorilor este demonstrat de largă răspândire a numelor Arsinoe și Berenice, în special în cursul secolului II îHr, un fenomen fără precedent în istoria stăpânirii greco-macedonene a Egiptului. Ba mai mult, longevitatea cultului Arsinoei II Philadelphus este confirmată și de faptul că sacerdoții, care îl aveau în grijă, continuă să fie atestați până în timpul domniei ultimei regine a Egiptului ptolomeic, Cleopatra VII Thea Philopator (51–30 îHr)³³.

În timp ce izvoarele epigrafice referitoare la elita egipteană oferă informații despre administrarea cultelor dedicate reginei Arsinoe Philadelphus în temple și în restul imperiului, unele stele oficiale aruncă lumină asupra cadrului politic în care aceste credințe religioase s-au împământenit. Astfel, stelele din Mendes și Sais precizează că așezarea în temple a statuilor reginei zeificate s-a realizat, se pare, la cerea lui Ptolemeu al II-lea, curând după moartea soției sale, în cel de-al 15-lea sau al 20-lea an de domnie a sa, cu ocazia unei adunări generale a preoțimii egiptene la Alexandria³⁴, unde suveranul le-ar fi promis acestora acordarea a noi favoruri economice, fiind reformată cu această ocazie și *apomoira*, taxa pe vii și livezi³⁵. Începând cu anul 23 de domnie al lui Ptolemeu II (263/262 îHr), *apomoira* va fi aplicată și terenurilor cleruhilor și suprafețelor ce nu aparțineau templelor, pentru susținerea cheltuielilor percepute de cultul Arsinoei II. Ca și consecință, templele egiptene erau favorizate dublu, deoarece puteau beneficia de pe urma unei taxe de la care erau scutite. În acest mod, reforma taxei se pare că ar fi fost concepută pentru a recompensa preoții egipteni cu un privilegiu suplimentar, care ar fi urmărit să întărească legăturile dintre aristocrație și conducătorii locali. În schimb, cei din urmă au acționat ca promotori ai cultului reginei în interiorul țării³⁶.

Având în vedere toate acestea, atât elita greco-macedoneană din Alexandria, care se organizase în jurul curții regale, cât și grupurile de familii aristocratice, care monopolizaseră puterea religioasă, administrativă și militară din Memphis, restul Egiptului, dar și din unele teritorii aflate sub stăpânire sau influență lagidă, au folosit cultele dinastice nou instaurate pentru a-și spori drepturile și privilegiile. În schimb, au contribuit la consolidarea puterii ptolomeice în teritoriile care le controlau prin instaurarea cultului dinastic în templele locale, un fenomen ilustrat în mod exemplar încă de la început prin venerarea reginei Arsinoe II Philadelphus³⁷.

³¹ *Idem*, 1989, p. 93-113.

³² *Idem*, 1995, p. 139-162.

³³ Crawford, Quaegebeur, Clarysse, 1980, p. 43-81.

³⁴ Collombert, 2008, p. 83-89.

³⁵ *Ibidem*, p. 91-92.

³⁶ *Ibidem*, p. 93-100.

³⁷ Quaegebeur, 1998, p. 80-84.

În concluzie, Arsinoe II a avut nu numai o existență marcată de numeroase evenimente dramatice și răsturnări de situație, dar a continuat să dețină un rol important și după moartea sa în instaurarea, menținerea și consolidarea puterii și autorității lagide atât în Egipt, cât și în unele din cele mai îndepărtate teritorii. În cursul tumultoasei sale vieți, ea s-a implicat activ în desfășurarea evenimentelor la curțile a patru din cei mai importanți conducători ai epocii elenistice, s-a măritat de trei ori, și-a văzut doi dintre cei trei fii asinați, a reușit să-și salveze propria viață de două ori, găsind refugiu în alte părți, dar cu toate acestea și-a sfârșit zilele în mare prosperitate, siguranță și respect, acoperită de imense privilegii, cunoscând în cele din urmă onoarea supremă, prin instituirea propriului cult religios supraviețuind chiar cuceririi romane a Egiptului, numele acesteia continuând să dăinuie în istorie până în prezent.

BIBLIOGRAFIE

- Aneziri, 2005 Aneziri, Sophia, *Étude préliminaire sur le culte privé des souverains hellénistiques: remarques méthodologiques, questions sur la pratique*, În: Dasen, Véronique; Piérart, Marcel (eds.), *Ἰδίακαὶδημοσία. Les cadres «privés» et «publics» de la religion grecque antique*, Actes du IXe colloque du CIERGA tenu à Fribourg, 8–10 septembre 2003, Kérnos Suppl. 15, Liège, Centre International d'Étude de la Religion Grecque Antique, 2005, 316 pg., ISSN 0776-3824; p. 219-233.
- Avram, 2003 Avram, Alexandru, *Antiochos II Théos, Ptolémée II Philadelphie et la mer Noire*, În: *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 147, no. 3, Paris, 2003, 1353 pg., ISSN 1969-6663; p. 1181-1213.
- Beate, 1982 Beate, George, *Ptolemaios II und Arsinoe II vor den Göttern von Athribis*, Medelhavsmuseet Bulletin, no. 17, Stockholm, 1982, 72 pg., ISBN 9171925236; p. 11-16.
- Bingen, 2007 Bingen, Jean, *Hellenistic Egypt: Monarchy, Society, Economy, Culture*, Ed. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007, 280 pg., ISBN(13) 9780748615780.
- Bouché-
Leclercq, 1906 Bouché-Leclercq, Auguste, *Histoire des Lagides: Les institutions de l'Égypte ptolémaïque*, vol. 3, Ed. Librairie Ernest Leroux, Paris, 1906, 404 pg.
- Buraselis,
Stefanou,
Thompson,
2013 Buraselis, Kostas; Stefanou, Mary; Thompson, Dorothy J., *The Ptolemies, the Sea and the Nile*, Ed. Cambridge University Press, New York, 2013, 294 pg., ISBN 9781107033351.
- Caneva, 2013 Caneva, Stefano, *Arsinoe divinizzata al fianco del re vivente Tolemeo II. Uno studio di propaganda greco-egiziana*, În: *Historia*, Band 62, Heft 3, Ed. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2013, 322 pg., ISSN 0018-2311; p. 280-316.
- Chamoux,
1993 Chamoux, François, *La civilisation hellénistique*, Collection *Les Grandes Civilisations*, Ed. Arthaud, Paris, 1993, 438 pg., ISBN 2700305442.
- Chaniotis,
Ducrey, 2002 Chaniotis, Angelos; Ducrey, Pierre, *Army and Power in the Ancient World*, Ed. Steiner, Stuttgart, 2002, 204 pg., ISBN 3-515-08197-6.
- Cohen, 1995 Cohen, Getzel M., *Hellenistic Settlements in Europe, the islands and Asia Minor*, Ed. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1995, 494 pg., ISBN 0520914082.
- Collombert,
2008 Collombert, Philippe, *La «stèle de Saïs» et l'instauration du culte d'Arsinoé II dans la chôra*, În: *Ancient Society*, No. 38, 2008, 218 pg., ISSN 0066-1619; p. 83-101.

- Crawford, Dorothy; Quaegebeur, Jan; Clarysse, Willy, *The genealogy of the Memphite high priest family in the hellinistic period*, In: **Studies on Ptolemaic Memphis**, Studia Hellenistica 24, Leuven, 1980, 144 pg., ISBN 978-90-429-2763-6.
- Quaegebeur, Clarysse, 1980
- Donnelly Carney, Elizabeth, **Arsinoe of Egypt and Macedon: A Royal Life**, Ed. Oxford University Press, Oxford and New York, 2013, 240 pg., ISBN 0195365518, 978-0195365511.
- Donnelly Carney, 2013
- Fraser, Peter Marshall, **Ptolemaic Alexandria**, vol. 1, Clarendon Press, University of California, 1972, 1116 pg.
- Fraser, 1972
- Lévêque, Pierre, **Le Monde Hellénistique**, Ed. Pocket, Paris, 2003, 317 pg., ISBN 2266101404.
- Lévêque, 2003
- Müller, Sabine, **Das hellenistische Königspaar in der medialen Repräsentation: Ptolemaios II. und Arsinoe II.**, Ed. Walter De Gruyter, Berlin - New York, 2009, 454 pg., ISSN 1616-0452.
- Müller, 2009
- Nilsson, Maria, **Crown of Arsinoë II: The creation of an image of authority**, Ed. Oxbow, Oxford, 2012, 272 pg., ISBN 9781842174920.
- Nilsson, 2012
- Olivier, Julien; Lorber, Catharine, *Three Gold Coinages of third-century Ptolemaic Egypt*, In: *Revue Belge de Numismatique et de Sigilographie*, CLIX-2013, Brüssel, 370 pg., ISSN 0774-5885; p. 49-150.
- Olivier, Lorber, 2013
- Perpillou-Thomas, Françoise, *Fêtes d'Égypte ptolémaïque et romaine d'après la documentation papyrologique grecque*, In: *Studia Hellenistica*, no. 31, Leuven, 1993, 293 pg.; p. 155-158.
- Perpillou-Thomas, 1993
- Quaegebeur, Jan, *The Egyptian Clergy and the Cult of the Ptolemaic Period*, In: *Ancient Societies*, no. 20, Leuven, 1989, 290 pg., ISSN 0066-1619; p. 93-113.
- Quaegebeur, 1989
- Quaegebeur, Jan, *A la recherche du haut clergé thébain à l'époque ptolémaïque*, In: Vleeming, S. P. (ed), **Hundred-Gated Thebes**, Acts of a Colloquium on Thebes and the Theban Area in the Graeco-Roman Period, Papyrologica Lugduno-Batava, no. 27, Brill, Leiden, 1995, 273 pg., ISBN 90-04-10384-8; p. 139-162.
- Quaegebeur, 1995
- Quaegebeur, Jan, *Documents égyptiens anciens et nouveaux relatifs à Arsinoé Philadelphie*, In: Melaerts, Henri (ed), **Le culte de souverain dans l'Égypte ptolémaïque au IIIe siècle avant notre ère**, Studia Hellenistica, no. 34, Ed. Peeters, Leuven, 1998, 108 pg., ISBN 2877233693; p. 74-77.
- Quaegebeur, 1998
- Rowlandson, Jane, *The Character of Ptolemaic Aristocracy*, In: Rajak, Tessa; Pearce, Sarah; Aitken, James; Dines, Jennifer (eds), **Jewish Perspectives on Hellenistic Rulers**, Ed. University of California Press, Berkely - Los Angeles - London, 2007, 384 pg., ISBN 9780520250840; p. 29-52.
- Rowlandson, 2007

- Sosin, 1997 Sosin, Joshua D., *Aetos, from Arsinoite Strategos to Eponymous Priest*, In: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, no. 116, Bonn, 1997, 294 pg., ISSN 0084-5388; p. 141-146.
- Strootman, 2014 Strootman, Rolf, *Courts and Elites in the Hellenistic Empires. The Near East after the Achaemenids, c. 330 to 30 BCE*, Ed. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2014, 318 pg., ISBN 978 0748691265, 9780748691272.
- Will, 2003 Will, Édouard, *Histoire politique du monde hellénistique, 323-30 av. J.-C.*, Ed. Seuil, Paris, 2003, 960 pg., ISBN 978-2-02-123659-0.
- Heilbrunn Timeline of Art History, 2000 *Statue of Queen Arsinoe II [Egyptian]* (20.2.21), *Heilbrunn Timeline of Art History*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2000, on-line <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/20.2.21> (acesat 8.08.2015).
- Heilbrunn Timeline of Art History, 2000 *Head of Arsinoe II [Egyptian; From Abu Roash]* (38.10), *Heilbrunn Timeline of Art History*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2000, on-line <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/38.10> (acesat 8.08.2015).
- <http://artdaily.com> *Extremely Rare 2,200-Year Old Gold Coin Uncovered by Excavations at Tell Kedesh*, on-line http://artdaily.com/index.asp?int_sec=2&int_new=39906#.VhUhAm6LWa1 (acesat 10.08.2015).